

Ewa Kurowska¹
Uniwersytet Warszawski
Warszawa

ŹRÓDŁA MATERIAŁU IMIENNICZEGO W *BOGACTWACH MOWY POLSKIEJ* ALOJZEGO OSIŃSKIEGO (NA PODSTAWIE WYBRANYCH TOMÓW)²

Od około 1803 r. aż do śmierci w 1842 r. Alojzy Osieński układał słownik języka polskiego (Rudnicka 2006: 358). W swojej pracy leksykograf pragnął pokazać piękno ojczystego języka, prawdopodobnie dlatego nazwał słownik *Bogactwami mowy polskiej* (dalej: BMP). Dykcjonarz ten liczy 14 tomów, wśród których brakuje haseł na niektóre litery alfabetu – nie zachowały się artykuły hasłowe lub leksykograf w ogóle nie opisał haseł na litery E, O (do *osu-*), P, R, S, T, U, W, Z, Ż, Ź (Lech 1956: 164). Woluminy słownika są przechowywane w zbiorach po hr. Wiktorze Baworowskim w Lwowskiej Narodowej Bibliotece Naukowej Ukrainńskiej Akademii Nauk im. W. Stefanyka (dawne Ossolineum), tak jak większość rękopisów Alojzego Osieńskiego.

W dziele, które Ewa Rudnicka określiła jako

[...] pierwszy w historii polskiej leksykografii (normatywny nb.) słownik łączliwości gramatyczno-leksykalnej, [...] słownik syntagmatyczno-kolokacyjny (Rudnicka 2006: 374),

zostały opisane nie tylko nazwy pospolite, lecz także nazwy własne. Wśród haseł charakteryzujących *nomina propria* na uwagę zasługują te, w których jako formy hasłowe występują imiona. Szczególnie ciekawe wydaje się prześledzenie doboru tekstów, które Osieński wykorzystał do przygotowania haseł imienniczych. W źródłach materiału językowego jak w lustrze wyraźnie odbijają się powszechne w oświeceniu kanony lektury, ale też osobiste fascynacje leksykografa.

Do analizy zostały wybrane tomy słownika na litery A, B, C i K. W wyekscerpowanym materiale znalazło się 1108 formacji imienniczych w funkcji wyrazów hasłowych. W tomie na literę A było ich 651, w tomie na literę B – 97, w tomie na C – 76 i w tomie na K – 284. Badania szacunkowe wykazały, że udział artykułów opisujących imiona we wszystkich artykułach hasłowych w tomie na literę A wyniósł ok. 45%, w tomie na literę B – ok. 6%, w tomie na literę C – ok. 1%, w tomie na K – ok. 1%.

¹ Autorka pozostaje pod opieką naukową doc. dr Wandy Decyk-Zięby.

² Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2011 jako projekt badawczy.

Osiński najczęściej sygnalizował, z czyjego dzieła korzystał przy definiowaniu wyrazów hasłowych lub/i przy formułowaniu innych elementów mikrostruktury hasła imiennicznych. Autor lokalizował cytaty przez podanie nazwiska autora źródła lub skrótu jego nazwiska. Do skrótu leksykograf często dodawał także pierwszą literę lub kilka pierwszych liter imienia, np. *Jeżowski, Białobrz., Czech. Mar., Groch. Sta.* Zapewne postać skrótu była zależna od ówczesnej powszechności i rozpoznawalności danego pisarza. Takie zapisy notacyjne uniemożliwiają ustalenie tytułu i wydania dzieła, z którego korzystał Osiński. Poza tym wiele skrótów nazwisk jest dziś trudnych do rozszyfrowania. Niełatwo na przykład ustalić, o którego Stanisława Potockiego chodziło Osińskiemu, kiedy tworzył skrót *Pot. Sta.*, albo kim był *Albermond*. W wyjątkowych wypadkach leksykograf podawał nazwę dzieła; taki zapis widnieje tylko przy hasłach z *Iliady* i Biblii. Wyrazy wyekscerpowane z Pisma św. mają w nocie źródłowej skrót łacińskiej nazwy księgi oraz numery rozdziałów i wersetów. Nie da się określić wydania, z którego korzystał leksykograf. Nie można też wykluczyć, że autor BMP pracował na jakimś polskim przekładzie Biblii, ale dokładne lokalizacje zapisywał, używając łacińskich nazw ksiąg. W BMP znalazły się też hasła opracowane na podstawie tekstów nieznanymi Osińskiemu autorów (*Bezim.*), przy których leksykograf ewentualnie dopisał rok powstania lub wydania dzieła.

W materiale objętym analizą zostały odnotowane 72 źródła. Leksykograf sięgnął po teksty od XVI w. do pierwszych dziesięcioleci wieku XIX. Trzeba zauważyć, że Osiński mógł korzystać z dwu świetnie zaopatrzonych skarbnic polskiej literatury – z biblioteki Liceum Krzemienieckiego i z biblioteki Tadeusza Czackiego w Porycku – miał więc dostęp nawet do rzadkich rękopisów i starodruków. Wśród cytowanych autorów najczęściej pojawiali się m.in. Szymon Nikowski, Piotr Skarga, Szymon Budny, Jan Leopolita, Jakub Wujek, Piotr Kochanowski, Fabian Birkowski, a ze współczesnych autorów: Franciszek Ksawery Dmochowski, Ignacy Krasicki, Julian Ursyn Niemcewicz, Adam Naruszewicz, Joachim Lelewel, Jan Paweł Woronicz. Klasycznymi pisarzami przywoływanymi przez leksykografa byli: Cyceeron, Owidiusz, Wergiliusz i Horacy. Większość nazwisk pojawiła się od jednego do trzech razy, tylko niektóre występowały częściej³.

Trzeba odnotować, że przy porządkowaniu źródeł hasła autorów bezimiennych zostały zakwalifikowane jako jedna pozycja. Także hasła zaczerpnięte z Nowego i Starego Testamentu, opatrzone dokładnymi notacjami po łacinie, zostały zapisane jako jedno źródło. Oddzielnie zostały natomiast ujęte nazwiska tłumaczy Pisma św., które wyszczególnił sam Osiński (Jan Leopolita, Jakub Wujek i Szymon Budny). Nazwiska te wyróżniono także dlatego, że niemożliwe było dokładne określenie dzieł, z których czerpał autor BMP. Być może wykorzystał on również inne prace wymienionych osób. Również przy określaniu pochodzenia imion sygnowanych nazwiskiem Dmochowskiego trzeba być ostrożnym, ponieważ Osiński mógł je zaczerpnąć zarówno z przekładu *Iliady* Homera, jak i z innych pism oświeceniowego klasyka.

³ Por. aneks *Wykaz źródeł...*, s. 10–12.

Największy udział w badanym materiale mają hasła z *Martyrologium rzymskiego*⁴ Szymona Nikowskiego (1555–1591). Jest to przekład dzieła Cezarego Baroniusza⁵ pt. *Martyrologium romanum ad novam calendarii rationem et ecclesiasticae historiae veritatem restituum [...] Venezia 1587*. Pierwsza edycja pracy polskiego jezuitę ukazała się w 1591 r. w Krakowie, natomiast późniejsze wyszły w latach: 1747 (Sandomierz), 1799 (Berdyczów) i 1862 (Lwów). Wykształcony w Collegium Romanum Nikowski podjął pracę nad świeżo powstałym we Włoszech *Martyrologium romanum* na zlecenie władz kościelnych. W działalności tej wspomagał go przełożony domu św. Barbary Jakub Wujek (którego Nikowski był zastępcą) (Ślaski 1994: 368).

Martyrologium romanum miało zastąpić dotychczasowe, nieoficjalne, ale powszechnie używane martyrologia. Dzieło Baroniusza, dostosowane do nowej doktryny Kościoła i do nowo wprowadzonego kalendarza gregoriańskiego gromadziło podstawowe wiadomości o świętych i męczennikach, a praktyczny układ i przystępny język umożliwiały codzienne i powszechne korzystanie z owego martyrologium. Od razu odniosło ono duży sukces, mierzony licznymi edycjami we Włoszech i poza ich granicami (następne wydania: Antwerpia 1589, Wenecja 1593, Rzym 1598, Kolonia 1603 itd.) (ibid. 367–368).

Także autorowi polskiej wersji, Nikowskiemu, przyświecały kontrreformacyjne hasła powszechnej dostępności, a przede wszystkim przystępności dzieła. Jezuita dał przekład skrócony w stosunku do oryginału, ograniczony do najbardziej potrzebnych w codziennej praktyce partii kalendarzowych (ibid. 369). Zdecydował się też dołączyć do tekstu głównego zaczerpnięte z *Brewiarza Rzymskiego* żywoty kilku najbardziej znanych świętych (z osobną numeracją stron).

Nikowski był świadomy tego, że przeszczepia na polski grunt dzieło w jakimś stopniu znajome, bo wywodzące się z dawnych tradycji, ale w nowej formie gatunkowej i spełniające nowe zadania. Właśnie dlatego uznał za najkorzystniejsze przedstawienie istoty martyrologium w zestawieniu z żywotami świętych. Warto także zwrócić uwagę na to, że jezuita z jednej strony chciał dać czytelnikowi coś bardziej poręcznego i praktycznego niż *Żywoty świętych* Piotra Skargi, ale z drugiej próbował wspomniane dzieło dopełnić i niejako z nim współpracować, nie zaś je negocować.

Można tu wskazać wspólny punkt myśli kontrreformacyjnej i myśli oświeceniowej. Założenia Osińskiego przy tworzeniu BMP były bardzo podobne. Leksykograf także chciał, by z jego słownika powszechnie korzystano – nie tylko, by sprawdzano w nim poszczególne hasła, ale przede wszystkim by był czytany jak książka. Pragnął, aby zaczerpnięte od wielkich klasycznych pisarzy wyrażenia egzemplifikujące poszczególne imiona (i w ogóle wyrazy hasłowe) uczyły Polaków poprawnego

⁴ Pełny tytuł: *Martyrologium Kościoła rzymskiego to iest Poczet abo dziennik Męczenników, y innych wszelákich Świętych w którym się opisuie, którego wieku, którego dnia, ná którym miešcu, y iako który szczedł z tego światá ná on żywot wieczny. Ná káždy dzień przez cały rok według nowego kálendárza rozpisány. Teraz šwiežo ná polskie przeložony. Przydáne są y Żywoty Świętych znákomitszych, iáko są opisáne w Rzymskim Brewiarzu, ná Polski tákže ięzyk przeložone*, druk. Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1591 (Estreicher 1910, t. 23: 157).

⁵ Włoch Cesare Baronio (1538–1607) był bibliotekarzem w Vallicellanie, należał do Kongregacji Oratorianów, kiedy został powołany do urzędowania i uzupełniania uchwał soboru trydenckiego.

i pięknego wysławiania się. Wypada w tym miejscu przypomnieć słowa Stefana Vrtela-Wierczyńskiego, który pisał o księdzu Osińskim, że był on

[...] zamiłowanym bibliografem, filologiem i doskonałym znawcą języka ojczystego, którego skarby pragnął w całym przepychu udostępnić ogółowi wydaniem 14-tomowego „Słownika” (Vrtel-Wierczyński 1911: 79).

Hasła opracowane przez Osińskiego na podstawie *Martyrologium* Nikowskiego stanowią kolejno (w tomach A, B, C, K) 66,8%, 64,9%, 67,1% i 87,3%⁶ wszystkich haseł opisujących imiona. Są tak liczne, że niemal w całości tworzą odrębną kategorię onomastyczną: kategorię imion świętych i męczenników. Niemal w każdym wypadku mikrostruktura hasła jest jednakowa: imię zawsze jest opatrzone informacją gramatyczną *im. krz. męz./żeń.* (bądź inną formą skrótu tego wyrażenia, np. *im. krzes. białogl.* – *imię krzesné/krześcianańskie męzkie/żeńskie/białogłowskié*) oraz wskazaniem w polu definicyjnym konkretnego świętego lub męczennika o tym imieniu. Źródło dokumentowane jest zawsze jako: *Nikowski, Nikow, Nicovius, Nicov.* Przykładowe hasła:

Abedechalas, a, im. krz. m. /:kapłan, męczennik w Persyi za czasów Sapora. 21. Kwietnia:/ Nicovius.

Cecyliusz, a, im. krz. męz. /:Biskup w Iliberze 15. Marca:/ Nicov.

Kalliopiusz, a, im. krz. męz. /:męczennik w Cylicyi 7. Kwietnia:/ Nicov.

W badanym materiale tylko w tomie na literę B zmienia się struktura opisu artykułów hasłowych opracowanych na podstawie tego dzieła. Imiona zaczerpnięte z Nikowskiego w tomie tym przeważnie nie mają definicji, a często także informacji biograficznej o świętym, zawierają zaś jedynie opis gramatyczny i notację źródłową.

Bretanion, a, im. krz. męz. Biskup w Tomiech 25. Stycznia. Nikow.

Burgundofora, y, im. krz. żeń. Nikowski.

Źródłami wykorzystywanymi w zauważalnym stopniu w opisie imion w analizowanym materiale są także *Żywoty świętych* Piotra Skargi (w tomach na litery A, B, C, K stanowią odpowiednio: 7,5%, 25,8%, 3,9% i 1,4% wszystkich haseł opisujących imiona) oraz przekład *Iliady* Homera dokonany przez Franciszka Ksawerego Dmochowskiego (analogicznie: 3,1%, 2,1%, 1,3% i 2,1% wszystkich imion). Mają one znaczący udział przy formułowaniu się nowych kategorii onomastycznych (imiona opracowane przez Osińskiego na podstawie *Iliady* tworzą kategorię imion postaci literackich) albo odmiennej budowy artykułów hasłowych (hasła z *Żywotów...*, mimo że najczęściej należą razem z hasłami z *Martyrologium* Nikowskiego do kategorii imion świętych i męczenników, są zbudowane w odmienny sposób). Haseł z Nikowskiego jest kilka razy więcej i mogłyby one tworzyć model mikrostruktury hasła dla

⁶ Liczby wskazujące na wykorzystanie w danym tomie dzieł poszczególnych autorów nie sumują się. Niekiedy hasła zostały opatrzone notacjami wielu autorów, tzn. deskrypcja określona znajdująca się w polu definicyjnym mogła pochodzić z dzieła Nikowskiego, natomiast informacje biograficzne o danym referencie imienia mogły zostać zaczerpnięte z pism Skargi. Zatem statystyki występowania danej notacji źródłowej zostały niekiedy obliczone na podstawie tych samych haseł.

imion z innych źródeł, a przynajmniej dla imion z tej samej kategorii. Przykład haseł z dzieł Skargi pokazuje, że tak jednak nie jest.

Dzieło P. Skargi ukazało się po raz pierwszy w Wilnie w 1579 r. Pełny tytuł brzmiał: *Żywoty Świętych starego i nowego zakonu, na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzy i doktorów kościelnych, których imiona wyżej są położone*. O ogromnej ich popularności świadczy liczba edycji: w sumie 30 wydań, z których każde następne, jak zauważa Zbigniew Zielonka (2002: 333), miało coraz większy nakład. Dzieło zostało przygotowane na polecenie wiceprowincjała jezuitckiego Suniera. Skarga miał wykonać przekład w takiej formie, by był łatwy w odbiorze dla polskich czytelników i, sądząc z liczby wydań, cel został osiągnięty⁷.

Skarga korzystał między innymi ze zbioru żywotów niemieckiego kartuza Suriusa⁸, także z pism hagiograficznych Viceliusa⁹ i z *Roczników kościelnych* Baroniusza¹⁰. Częścią własnego wkładu Skargi w to dzieło jest 12 żywotów polskich świętych (począwszy od św. Wojciecha) skonstruowanych na podstawie polskich źródeł. Oryginalnych jest także 209 *obroków duchowych*, czyli moralizatorskich komentarzy do każdego żywota, które zawierają wiele polemicznych i krytycznych uwag, m.in. politycznych i społecznych. Jezuita nawiązał w nich do tradycji kaznodziejstwa i praktyki polskich postylografów (Nowak-Dłużewski 1967: 49).

Wprawdzie Osiński układał swój słownik dużo później, niż powstawało dzieło Skargi, ale skoro jeszcze w XIX w. *Żywoty...* były powszechnie znane i lubiane, nie dziwi sięgnięcie Osińskiego po ten materiał. Według Salomei Szlifersztejnowej, która w swym artykule podała między innymi wyniki badań Barbary Otwinowskiej, *Kazania sejmowe* Skargi zostały przez Osińskiego rozkartkowane w 100%, część pierwsza *Żywotów świętych* w 52% i w 20% *Kazania na niedziele i święta* (Szlifersztejnowa 1965: 177). Informacje podane w tym tekście zaskakują, ponieważ notacje źródłowe w hasłach opisujących imiona w słowniku Osińskiego nie są jednoznaczne i nie pozwalają odnaleźć konkretnego dzieła danego autora.

Badania wykazały, że Osiński wykorzystał materiał ze Skargi w mniejszym stopniu, niż to sugerowała Szlifersztejnowa. Na 88 imion tylko 35% zostało umieszczonych w BMP. Bardzo interesujące okazało się porównanie struktury artykułów hasłowych sygnowanych u Osińskiego nazwiskiem Skargi: aż 71% tych haseł miało budowę odmienną od zazwyczaj stosowanej przez leksykografa. Owe 71% stanowiły artykuły bez definicji. Znani nosiciele danego imienia wypisywani byli pod odpowiednikami z języków obcych, a w razie ich braku pod częścią definicyjną artykułu.

⁷ Jak twierdzi J. Nowak-Dłużewski, stało się tak dzięki „dydaktyczno-fabularnemu nachyleniu” *Żywotów...* (Nowak-Dłużewski 1967: 48).

⁸ Wawrzyniec Surius (Laurentio Surio) (1522–1578), *De probatis vitis Sanctorum ab Al. Lipomanoolim conscriptis, nunc primum a Fr. Laur. Surio emendatis et auctis*, Kolonia 1570–1575 (*Encyklopedia kościelna* 1904: 148).

⁹ Georg Witzel (Vicelius) (1501–1573). Ważniejsze publikacje: *Methodus concordiae ecclesiasticae*, Lipsk 1537; *Epistolarum libri quatuor*, Lipsk 1537; *Typus prioris Ecclesiae*, Lipsk 1539 (*Encyklopedia kościelna* 1911: 530–531).

¹⁰ Cesare Baronio, *Annales Ecclesiastici, a Christo nato, ad an. 1195*, Rzym 1588–1593. W Polsce wyszły w przekładzie P. Skargi. Woroniecki podaje, że Osiński napisał o nich notę w przedmowie do swojego słownika (Woroniecki 1959: 204).

Warto przypomnieć, że już Samuel Bogumił Linde w taki sposób opisywał imiennicze formy hasłowe (Rzepka, Walczak 1981: 116–118; Warchoń 1989: 202–209).

Oto przykłady haseł opracowanych na podstawie materiału z dzieł Skargi:

Benedykt, a, i. s. m. /:błogosławiony:/.

Łac. Benedictus, i, m, Franc. Benoit, Niem. Benedict; Benedit.

Benedykt Opat ustanowiciel Zakonu Benedyktynów. Skarga.

Benedykt towarzysz S. Jakóba. Skarga.

Benedykt Kastrus męczennik Towar. Jezu. Skarga.

Brygida, Brygitta, y, i. ż.

Ros. ..., Łac. Brigita, ae, f, Franc. Brigide, Niem. Brigitta.

S. Brygida Panienska Szkodzka. Skarga. S. Brygida wdowa Szwedzká. Skarga. S. Brygida fundowała Zakon Panien od imienia swego zwanych.

Chelion, a, r. m. /:maż Ruty:/.

Kilián, a, im. krz. męz. /:Biskup, męczennik:/.

Tłumaczenie *Iliady* wykonane przez F. K. Dmochowskiego było pierwszym pełnym polskim przekładem tego Homerowego dzieła. Wcześniej powstała właściwie tylko *Monomachia Parysowa z Menelausem* (czyli księga III) Jana Kochanowskiego¹¹. Pierwsze osiem ksiąg Dmochowski wydał w 1791 r., natomiast całość ukazała się w trzech tomach w latach 1800–1801. Za życia Osińskiego ukazały się jeszcze dwa inne przekłady, autorstwa Jacka Idziego Przybylskiego (1814) i Stanisława Staszica (1815), jednak to praca Dmochowskiego wywarła na czytelnikach wrażenie i kształtowała polski odbiór *Iliady*.

Robert Sucharski zauważył, że działacz Kuźnicy Kołłątajowskiej osiągnął taki rezultat dzięki swej przepięknej polszczyźnie epoki stanisławowskiej (Sucharski 2004: 568). Tadeusz Sinko uznał, że pijar za pomocą polskich dźwięków świetnie oddał onomatopeje oryginału, a dzięki opuszczeniu wielu bardzo rozbudowanych epitetów i niektórych innych środków wyrazu udało mu się stworzyć „przekład harmonijny, szlachetny, prosty, a jednak «mocny»” (Sinko 1968: XCVI). Z kolei inny badacz *Iliady* Jan Trzynadłowski podkreślił, że tłumaczenie przygotowane przez polskiego pijara przyczyniło się do utrwalenia roli trzynastozgłoskowca jako polskiego wiersza epickiego (Trzynadłowski 1985: 36).

Praca Dmochowskiego stała się klasyką literatury polskiej i do dziś oddziałuje na poetów i prozaików. Nic więc dziwnego, że Osiński sięgnął po tę pozycję jako po wzór pięknej polszczyzny. Można także przypuszczać, że leksykograf uczynił to z powodu osobistych fascynacji, a także dlatego, że wykorzystywał ten przekład w pracy dydaktycznej. Pośrednim potwierdzeniem powyższego może być fakt, że w tomie, który we lwowskim Ossolineum został skatalogowany jako *Iliada Homera*, krzemieniecki profesor literatury antycznej i literatury polskiej skomentował

¹¹ Nawiązania do *Iliady* są obecne także w *Odprawie posłów greckich* J. Kochanowskiego i we wzorowanym na Homerowym dziele *Hipotezis Illiadi Xiąg Homerowych* Krzysztofa Wolthazego z 1598 r.

wszystkie (całościowe i częściowe) przekłady Homerowego dzieła na język polski. Najpochlebniejszą recenzję dał on opracowaniu Dmochowskiego:

Kształtność, moc i dobitność są istotne zalety tłumaczonej „Iliady” przez Dmochowskiego, stwierdziło tę prawdę wielu uczonych Polaków, i nawet cudzoziemców¹².

Hasła zaczerpnięte z *Iliady* są charakterystyczne, ponieważ tworzą oddzielną kategorię imion postaci literackich. Mimo że nie ma ich wiele (w tomach na litery A, B, C, K dają one odpowiednio 29, 7, 10 i 7 haseł), to tworzą grupę dość jednorodną, a przez to zauważalną. Niemal we wszystkich hasłach jeśli informacja gramatyczna występuje, to ma postać *r. m.* lub *r. ż.* (rodzaj męski lub rodzaj żeński; tylko w jednym przypadku – *i. r. m.* – imię rodzaju męskiego), podczas gdy zaczerpnięte z innych źródeł imiona mają w opisie gramatycznym skrót terminu *imię*. Nazwisko Dmochowskiego (zawsze: *Dmoch.*) pojawia się w badanym materiale antroponomastycznym tylko w kontekście imion zaczerpniętych ze wspomnianego eposu Homera.

W latach 1806–1812 Osiński wydał *Słownik mitologiczny* (Osiński 1806), dysponował więc wiedzą i materiałami z zakresu mitologii i starożytności. Analizy wykazały, że przy opisywaniu imion w BMP leksykograf nie powoływał się na swoje wcześniejsze dzieło, a artykuły hasłowe w obu słownikach mają odmienną mikrostrukturę. Z badań wynika też, że Osiński nie wykorzystał w pełni materiałów zebranych do *Słownika mitologicznego*. Zapewne stało się tak dlatego, że jako autor BMP kierował się innymi założeniami, a oprócz tego nie chciał powtarzać informacji już przez siebie opublikowanych.

Podsumowując, można stwierdzić, że dokumentacja umieszczona przy hasłach imienniczych nie pozwala na precyzyjne ustalenie źródła danych, natomiast liczba wynotowanych nazwisk świadczy o różnorodności materiału źródłowego. Dobór tekstów wykorzystanych do opracowania analizowanych haseł był z pewnością nieprzypadkowy. Można na jego podstawie wnioskować o tym, co ówczesnie było czytane, a zarazem jest on zbieżny z upodobaniami samego autora. Mnogość powołań na *Martyrologium rzymskie* w przekładzie Nikowskiego i *Żywoty świętych* w opracowaniu Skargi, a z drugiej strony sięganie do klasycznych pisarzy i *Iliady* w przekładzie Dmochowskiego świadczy o popularności tych dzieł jeszcze w późnym oświeceniu. Umieszczenie ich w pracy gromadzącej „bogactwa mowy polskiej” wskazuje także na to, że te treści uznawane były za kompendium ówczesnej wiedzy humanistycznej.

Trzeba podkreślić, że pewne źródła – dzieła Nikowskiego, Skargi, przekład *Iliady* Dmochowskiego – przesłoniły i zdominowały inne. Wprawdzie spowodowało to nierównowagę w doborze materiału i w jego opisie, ale w przewadze jednych źródeł nad innymi uwidoczniał się cel Osińskiego – edukowanie społeczeństwa i podanie Polakom sumy wzorcowej polszczyzny klasycznych pisarzy. Należy pamiętać, że w rzeczywistości zaborowej Polacy czuli potrzebę obcowania z piękną polszczyzną, pragnęli ją pielęgnować, jednak nie każdy mógł sięgnąć po dawne albo rzadkie dzie-

¹² Lwowska Narodowa Biblioteka Naukowa Ukrainy, Lwów, rkps Bawor. 871, k. 32. (treść cytatu i dokładny adres bibliograficzny na podstawie materiałów Ewy Rudnickiej, która wiosną 2006 r. prowadziła badania nad rękopisami Osińskiego we lwowskim Ossolineum).

ła. Osiński miał do nich dostęp, więc pragnął umożliwić rodakom spotkanie z wielką literaturą i staranną polszczyzną. Można przypomnieć, że autor BMP przesłał Onufremu Kopczyńskiemu fragmenty swojego dzieła do recenzji. Po zapoznaniu się z fragmentami BMP Kopczyński uznał, że słownik będzie wielką pomocą w kwiecistym, ale też poprawnym mówieniu lub pisaniu w języku narodowym. Krytyk kilkakrotnie podkreślił, że w hasłach słownika nie ma „nowowyległych potworów” (czyli neologizmów) i błędów językowych, ponieważ Osiński sięgnął do klasycznych, wielkich pisarzy posługujących się piękną i poprawną polszczyzną (Siwkowska 1953: 25–27).

Maria Renata Mayenowa we wstępie do książki *Ludzie Oświecenia o języku i stylu* stwierdziła, że bardzo wielu Polaków doby stanisławowskiej oczekiwało od słownika narodowego dydaktyzmu, a nie dużej roli w naukowym poznaniu. Po upadku państwowości polskiej ważne stało się to, by zachować jak najwięcej bogactw języka i przekazać je potomnym (Mayenowa 1958: 20–21). Koncepcja słownika, który miał uczyć społeczeństwo i służyć mu jako wykładnia poprawnej polszczyzny, na pewno była wspólna także Osińskiemu i dwóm recenzentom jego dzieła – Adamowi Kazimierzowi Czartoryskiemu i Kopczyńskiemu. Dla podkreślenia wątku dydaktycznego warto przypomnieć, że Osiński tak jak jego opiekunowie był pijarem¹³ – miał nauczać i ewangelizować. Zarówno Czartoryski, jak i Kopczyński mieli ogromny wpływ na Osińskiego, zwłaszcza w okresie najintensywniejszych prac nad BMP. Fakty te z pewnością miały duży wpływ na kształtowanie się koncepcji leksykograficznej Osińskiego i kierunkowe wykorzystanie tekstów.

Ciekawe i godne pochwały wydaje się to, że leksykografowi udało się zrealizować swoje zamierzenia, a jednocześnie wykorzystać do tego swoje fascynacje i upodobania czytelnicze – inklinacje klasyczne i retoryczne oraz dociekania teologiczne.

Nazwiska autorów źródeł materiału imienniczego w tomach na litery A, B, C i K *Bogactw mowy polskiej* Alojzego Osińskiego¹⁴

Albermond (1).

Albertrand, Albertr. (1) – Jan Chrzyciel Albertrandi (Albertrandy) (1731–1808).

Bezim. (9).

Białobrz. (2) – Marcin Białobrzski (1522–1586).

Bibl. (lub notacja z księgi) (65) – Biblia.

Birkow., Birk. (3) – Fabian Birkowski (1566–1636).

Błaż. Mar. (1) – Marcin Błażewski (Błażowski; pisał się „z Błażowa”) (zm. ok. 1628).

Bud. Szy. (4) – Szymon Budny (1550–1593).

Charkiew. (1) – Michał Charkiewicz (1745–1801).

Cic. (11) – Cynceron, Marcus Tullius Cicero (106–43 p.n.e.).

Czech. Mar. (1) – Marcin Czechowic (1532–1613).

¹³ Osiński wstąpił do zakonu szkół pobożnych w 1784 r., uczył w kolegiach w Chełmie, Łomży i Szczuczynie. Przez ponad 30 lat (1891–1824) prowadził działalność dydaktyczną.

¹⁴ Poszczególne pozycje zawierają rodzaje notacji oraz ich liczbę w hasłach imiennych BMP, a także identyfikują autora.

- Dmoch., Dmóch. (29) – Franciszek Ksawery Dmochowski (1762–1808).
Ernest (2) – Johan August Ernesti (1632–1709).
Gemb. Waw. (1) – Warzyniec Gembicki (1559–1624).
Gorczy. Jan. (1) – Jan Aleksander Gorczyn (1618–1695).
Groch. Sta. (1) – Stanisław Grochowski (1542–1612).
Grze. z Żar., Grzeg. z Żarn. (2) – Grzegorz z Żarnowca (ok. 1528–1601).
Herbelot. Bibl. Orient. (1) – Barthélemy d’Herbelot de Molainville (1625–1695).
Horat. (2) – Horacy, Quintus Horatius Flaccus (65–8 p.n.e.).
Iablón. (1) – a) Jan Stanisław Jabłonowski (1669–1731).
b) Józef Aleksander Jabłonowski (1711–1777).
Iliada (4) – dzieło Homera w przekładzie Franciszka Ksawerego Dmochowskiego (wyd. 1800–1801).
Jeżowski (1) – Józef Jeżowski (1793–1855).
Justyn XLII (1).
Karn. K. (2) – Kajetan Karniewski (1754–1782).
Karp. Szy. (1).
Klonowicz (1) – Sebastian Fabian Klonowicz (Klonowicz) (1545–1602).
Koch. Jan. (4) – Jan Kochanowski (1530–1584).
Koch. Pio. (2) – Piotr Kochanowski (1566–1620).
Koch. Wesp. (1) – Wespazjan Kochowski (1633–1700).
Kopcz. (1) – Onufry Kopczyński (właśc. Andrzej Kopczyński) (1735–1817).
Kras. Ign. (2) – Ignacy Krasicki (1735–1801).
Krzyż. Hier. (1) – Hieronim Krzyżanowski (ur. 1819).
Lelewel. (6) – Joachim Lelewel (1786–1861).
Leopol. Jan. (1) – JAN Leopolita (właśc. Jan Nicz) (1523–1572).
Liberyusz (1) – św. Liberiusz (352–366).
Liv. (1) – Liwiusz, Titus Livius (59 p.n.e. – 17 n.e.).
Lorenc. (1) – Aleksander Lorencowicz (1609–1675).
Mącz. (1) – Jan Mączyński (1520–przed 1584).
Miaskow. (1) – Kasper Miaskowski (1550–1622).
Monitor (1) – „Monitor” (1765–1785).
Narusz. (2) – Adam Naruszewicz (1733–1796).
Niemcew. (1) – Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841).
Nicov., Nicovius, Nikow., Nikowski (797) – Szymon Nikowski (1555–1591).
Oczko. (1) – Wojciech Oczko (1537–1599).
Orze. Sta. (1) – Stanisław Orzechowski (1513–1566).
Oved., Ovid. (6) – Owidiusz, Publius Ovidius Naso (43 p.n.e.–7 lub 18 n.e.).
Papr. Bar. (1) – Bartłomiej (Bartosz) Paprocki (ok. 1544–1614).
Petr. Seb. (3) – Sebastian Petrycy z Pilzna (1554–1626).
Potoc. Sta. (1) – Stanisław Kostka Potocki (1755–1821).
Rey (1) – Mikołaj Rey z Nagłowic (1505–1569).
Rogalla (1).
Sarb. Mac. (1) – Maciej Kazimierz Sarbiewski, Sarbievius (1595–1640).
Skarga (81) – Piotr Skarga (właśc. Piotr Powęski) (1536–1612).
Starow. (1) – Szymon Starowolski (1588–1656).
Surowiec. (1) – Wawrzyniec Surowiecki (1769–1827).
Swirs. Tom. (1).
Szym. Szy. (1) – Szymon Szymonowicz (Simonides) (1558–1629).
Śniad. Jan. (1) – Jan Śniadecki (1756–1830).
Tasso (1) – Torquato Tasso (1544–1595).
Trembec., Trembe., Tremb. (3) – Stanisław Trembecki (ok. 1739–1812).
Virg. (3) – Wergiliusz, Publius Vergilius Maro (70–19 p.n.e.).

- Wierzbę. (1) – Maciej Wirzbięta, Wierzbięta (1523–przed 1605).
 Wołów. Win. (1).
 Woronicz (2) – Jan Paweł Woronicz (1757–1829).
 Wuchal. (1) – Jan Leopolda Wuchaliusz ze Lwowa (zm. 1550).
 Wuiek (4) – Jakub Wujek z Wagrowca (1540–1597).
 Wyso. Szy. (1) – Szymon Wysocki (1542–1622).
 Zabł. Fran. (1) – Franciszek Zabłocki (1752–1821).
 Fran. Zamosc., Zamoscensis. Fr. (2) – Franciszek Zamoscen (właśc. Franciszek Sitański) (zm. 1643).
 Zbylit. And. (1) – Andrzej Zbylitowski (ok. 1565–ok. 1608).
 Zbyl. Pio. (1) – Piotr Zbylitowski (1569–1649).

Literatura

- Encyklopedia kościelna*, 1904, Warszawa, t. XXVII, s. 148, hasło: *Surius Wawrzyniec*.
Encyklopedia kościelna, 1911, Warszawa, t. XXXI, s. 530–531, hasło: Witzel Georg.
 ESTREICHER K., 1910, *Bibliografia polska*, Kraków, t. XXIII, s. 157.
 LECH A., 1956, *Czy ocalone „Bogactwo mowy polskiej”?* *Na tropie słownika Osińskiego*, „Poradnik Językowy” z. 5, s. 161–165.
 MAYENOWA M. R., 1958, *Wstęp*, [w:] M. R. Mayenowa (red.), *Ludzie Oświecenia o języku i stylu*, t. 1, Z. Florczak, L. Pszczołowska (oprac.), Warszawa, s. 5–51.
 NOWAK-DŁUŻEWSKI J., 1967, „*Żywoty świętych*” *Piotra Skargi*, [w:] idem, *Z historii polskiej literatury i kultury*, Warszawa, s. 46–62.
 OSIŃSKI A., 1806, *Słownik mitologiczny z przyłączeniem obrazopismu*, t. 1–3, Warszawa.
 RUDNICKA E., 2006, *O dziewiętnastowiecznym rękopisie „Bogactw mowy polskiej” autorstwa Alojzego Osińskiego z perspektywy XXI w.*, „Prace Filologiczne” LI, s. 353–378.
 RZEPKA W. R., WALCZAK B., 1981, *Nazwy własne w „Słowniku języka polskiego” S. B. Lindego*, „Prace Filologiczne” XXX, cz. 1, s. 113–124.
 SINKO T., 1968, *Wstęp*, [w:] Homer, *Iliada*, Wrocław, s. III–CII.
 SIWKOWSKA J., 1953, *O słowniku języka polskiego A. Osińskiego*, „Poradnik Językowy” z. 5, s. 22–28.
 SUCHARSKI R., 2004, *Posłowie*, [w:] Homer, *Iliada*, Warszawa, s. 549–569.
 SZLIFERSZTEJNOWA S., 1965, *Z prac nad polskim słownikiem narodowym w wieku oświecenia. Zbiory leksykograficzne X. Alojzego Osińskiego*, „Prace Filologiczne”, XVII, cz. 4, s. 173–197.
 ŚLASKI J., 1994, *Cesare Baronio w przekładach polskich*, [w:] S. Nieznanowski, J. Pelc (red.), *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, Lublin, s. 365–394.
 TRZYNAŁDOWSKI J., 1985, *Wstęp*, [w:] Homer, *Iliada*, Wrocław, s. 7–36.
 VRTEL-WIERCZYŃSKI S., 1911, *Korespondencya ks. Alojzego Osińskiego*, „Pamiętnik Literacki” X, z. 1, s. 79–96.
 WARCHOŁ S., 1989, *Imiona własne osobowe w sześciotomowym dziele S. B. Lindego*, „Onomastica” XXXIV, s. 201–236.
 WORONIECKI E., 1959, *O „Przedmowie do słownika” i „układzie zbioru Bogactw mowy polskiej” Alojzego Osińskiego*, „Poradnik językowy” z. 5, s. 203–212.
 ZIELONKA Z., 2002, *Piotr Skarga. Żywoty świętych*, [w:] A. Skoczek (red.), *Historia literatury polskiej w dziesięciu tomach*, t. II. *Renesans*, Bochnia–Kraków, s. 323–334.

**Sources of the material used by Alojzy Osiński in w *Bogactwa mowy polskiej*
Summary**

The article presents sources and documentation of the material used by Alojzy Osiński when characterising names in *Bogactwa mowy polskiej*. The analysis proves that the texts used by Osiński may not be indicated but the authors of them may be. The material also shows personal fascinations and interests of the lexicographer. The works used by Osiński are characterised – the author describes their influence on the structure of the entries. The article contains also the list of the authors of the sources.

